

УДК 37.015.3-048.25:316.624-053.6](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psych-2025-1.05>

Наталія ГУРТОВЕНКО

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

nat.1232012@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5926-8736

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ З ДЕВІАНТНИМ СТЕРЕОТИПОМ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація. *Мета статті* полягає в опрацюванні концептуальної моделі психолого-педагогічної корекції особистості підлітка з девіантним стереотипом поведінки. **Методологія** дослідження містить три основні елементи: філософсько-світоглядний, теоретичний та емпіричний. На основі системного та мотиваційного гранично-цільового підходу, із застосуванням методики структурно-функціонального аналізу було визначено критерії та запропоновано методику аналізу ефективності системи корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів. **Наукова новизна** полягає в тому, що під час переведення концептуальної моделі педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів у конкретну систему включено всі соціальні, психологічні, педагогічні механізми, комплексне використання наявних ресурсів у поєднанні з локальним характером діяльності конкретної освітньої установи. На її основі запропоновано концептуальну модель педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів. Метою такої концептуальної моделі є забезпечення ефективності корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів. **Висновки.** Запропонована модель педагогічної діяльності ефективної корекції девіантного стереотипу поведінки особистості з урахуванням психологічних механізмів повністю не розв'язує питання функціональної підпорядкованості в межах складної життєдіяльності людини безлічі підсистем різного рівня, питання ієрархічної взаємодії задіяних механізмів. Загальний концептуальний підхід полягає в розгляді закономірностей процесу корекції девіантної поведінки особистості в масштабі реального соціального часу з урахуванням психологічних механізмів, цілісно внесених у корекційну та виховну програми конкретного освітнього закладу.

Ключові слова: концептуальна модель, підліток, девіантна поведінка, методологія, психологічні механізми.

Nataliia HURTOVENKO

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Psychology,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

nat.1232012@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5926-8736

CONCEPTUAL MODEL OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CORRECTION OF A PERSONALITY WITH DEVIANT BEHAVIOURAL STEREOTYPE IN ADOLESCENCE

Abstract. *The purpose* of the article is to develop a conceptual model of psychological and pedagogical correction of the personality of an adolescent with a deviant behavioural pattern. **The research methodology** includes three main elements: philosophical and ideological, theoretical and empirical. On the basis of the systemic and motivational boundary-target approach, using the methodology of structural-functional analysis, the criteria were determined and a methodology for analysing the effectiveness of the system of correction of deviant behaviour using psychological mechanisms was proposed. **The scientific novelty** lies in the fact that when translating the conceptual model of pedagogical activity for the effective correction of deviant behaviour of an individual using psychological mechanisms into a specific system, all social, psychological, pedagogical mechanisms, integrated use of available resources in combination with the local nature of the activity of a particular educational institution are included. On its basis, the author proposes a conceptual model of pedagogical activity aimed at effective correction of deviant behaviour of an individual using psychological mechanisms. The purpose of such a conceptual model is to ensure the effectiveness of correction of deviant behaviour of an individual using psychological mechanisms. **Conclusions.** The proposed model of pedagogical activity for the effective correction

of deviant behavioural stereotypes of individuals with the use of psychological mechanisms does not fully resolve the issue of functional subordination within the complex human life of many subsystems of different levels, the issue of hierarchical interaction of the mechanisms involved. The general conceptual approach is to consider the regularities of the process of correction of deviant behaviour in real social time, taking into account psychological mechanisms that are integrally included in the correctional and educational programmes of a particular educational institution.

Key words: conceptual model, adolescent, deviant behaviour, methodology, psychological mechanisms.

Постановка проблеми. У сучасній психолого-педагогічній науці існує достатня кількість систем, концепцій, моделей та технологій корекції девіантного стереотипу поведінки.

Як уже було зазначено, не існує єдиної концептуальної моделі системи корекції девіантної поведінки особистості підлітків із використанням психологічних механізмів, що перебувають у певному взаємозв'язку. Більше того, за більш детального ознайомлення з наявними моделями та концепціями вони виявляються або авторськими моделями корекційної роботи вузького спрямування, або їх технологіями. Є випадки, коли поняття «система корекції», «модель педагогічної діяльності корекції девіантної поведінки», «психолого-педагогічна технологія корекційної діяльності» підміняються самим процесом виховання з психологічними елементами. Процес виховання, безумовно, також має ознаки системності, але здійснюється в межах певних структур, що складають систему виховання компонентно.

Аналіз джерел та останніх досліджень. До методологічних основ концептуальної моделі педагогічної діяльності щодо ефективної корекції девіантної поведінки особистості належать:

- загальна теорія систем [4];
- теорії мотивації людської діяльності (Г. Лебон, В. Віллунас, В. Франкль, С. Гроф, З. Фройд, К. Юнг, Е. Фромм та ін.);
- інноваційні теорії [2];
- теорії розвитку особистості;
- теорії становлення особистості в процесі соціалізації;
- педагогічні теорії та системи виховання (Й. Г. Песталоцці, Й. Гербарт, Дж. Лок, К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинський);
- підходи до дослідження психологічних механізмів.

Мета статті. Саме тому, на нашу думку, концептуальна модель педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів нині досить значуща. Отже, мета статті

полягає в опрацюванні концептуальної моделі психолого-педагогічної корекції особистості підлітка з девіантним стереотипом поведінки.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що вибрані нами шляхи аналізу й абстрагування від джерел і форм одержання інформації, під час вивчення процесу корекції девіантної поведінки особистості з урахуванням психологічних механізмів, на підґрунті якої будується система конструювання та моделювання, мають сприяти принциповій моделі, що має значення для розуміння ефективності корекції незалежно від суб'єкта.

Почнемо з аналізу сутності, мети і завдання концептуальних теоретичних основ. Три основні поняття, які ми використовуватимемо – це концепція, модель, система.

Концепція (лат. *conception* – сукупність) являє собою «систему поглядів з того чи іншого питання, явища, його розуміння та тлумачення» [6, с. 74]. Зазвичай вона включає різні форми наукового знання: факти, теорії, ідеалізовані об'єкти, наукові принципи, поняття [3, с. 43]. Концептуальні побудови (знання), як правило, містять три основні елементи знань: філософсько-світоглядний, теоретичний та емпіричний.

У нашому дослідженні емпіричні дані щодо стану (рівня) девіантної поведінки в освітніх установах були ключовим моментом їх теоретичного осмислення на основі загальних і часткових наукових уявлень про соціальну і психолого-педагогічну реальність та разом із нею досліджуваного феномену.

Розглянута послідовність структурних елементів концепції педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів має поліпарадігмальне наукове підґрунтя і базується на міждисциплінарному підході до аналізу та інтерпретації досліджуваних психолого-педагогічних фактів. Ми вважаємо, що тільки так можливо науково досліджувати й об'єктивно оцінити особливості функціонування складно структурованих психологічних механізмів і сучасних соціальних,

психолого-педагогічних виховних чинників ефективності корекції девіантної поведінки, загалом усю запропоновану систему.

«Система» як поняття – це сукупність об'єктів, що взаємодіють, та їх взаємозв'язків. Саме тому, зважаючи на синергетичне розуміння соціальних процесів, а також самого феномену «людина» для обґрунтування думки, автором дисертації узагальнено матеріал із різних галузей наукового знання: соціології, антропології, психології, педагогіки та інших.

Розглянемо авторський концептуальний підхід до трансформації системи корекції девіантної поведінки особистості.

Методологія зазначених вище та інших філософських, соціальних, психологічних, педагогічних теорій дозволила здійснити всебічний аналіз проблеми дослідження.

З позиції загальної теорії систем проаналізовано феномен розвитку і формування особистості, а також системи корекції та виховні заходи.

З позиції наявних моделей виховання та на основі класичних теорій (К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського) проаналізовано феномен виховання.

На основі системного та мотиваційного гранично-цільового підходу, із застосуванням методики структурно-функціонального аналізу було визначено критерії та запропоновано методику аналізу ефективності системи корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів.

Теорія соціальних змін, мотивації людської діяльності, психологічні, педагогічні та державно-правові вчення стали методологічним підґрунтям формування основних ідей побудови сучасної системи педагогічної діяльності щодо ефективної корекції особистості.

Під час аналізу сучасних чинників розвитку, формування та корекції особистості використано сучасні педагогічні теорії та концепції. Дослідження наукової проблеми з даних наукових позицій дало змогу автору сформулювати нормативні основи концепції та авторської системи ефективної корекції девіантної поведінки особистості.

Наявна нормативна база для побудови ефективної системи корекції девіантної поведінки особистості, на наш погляд, недостатня. Формально вона відображає практично багато

соціально-доцільних нормативних тенденцій. Однак в їх межах неможливо ефективно будувати інноваційну діяльність у вихованні дітей, підлітків та юнацтва.

Сучасний стан виховного простору, аналіз стану виховного середовища в закладах освіти свідчить, що вони надлишково перебувають під сильним інформаційним впливом зовнішнього середовища (ЗМІ, реклама, інше). Діяльність багатьох державних інститутів, що здійснюють виховання, нескоординована, що може породжувати множинність девіацій.

Цілком зрозуміло, що сучасна молодь не отримує належної уваги іноді навіть із боку батьків, не кажучи вже про державу. Тому під час аналізу та пошуку шляхів подолання девіантної поведінки в підлітків необхідно враховувати: особливості підліткового віку, негативні чинники впливу сім'ї, чинники навколишнього середовища, негативний вплив найближчого оточення і насамперед зважати на антипедагогічну поведінку батьків, дорослих, однолітків, негативний вплив засобів масової інформації, особливо телебачення та масової відеопродукції [1, с. 121].

Оптимізація соціально-виховного середовища в контексті профілактики девіантної поведінки підлітків має свої особливості. Специфіка цього процесу полягає в тому, що він здійснюється опосередковано – через реалізацію соціально-психологічного та педагогічного потенціалу середовища освітнього закладу шляхом включення особистості в різні види соціокультурної діяльності. Ефективність профілактичного процесу залежить, з одного боку, від зовнішніх умов – середовища життєдіяльності, в яке підлітки включені в силу необхідності або власного вибору, з іншого боку – від активності самих підлітків, їх усвідомленого прагнення стати особистістю, зрозуміти і сформувати себе як повноцінного члена суспільства.

Усе вищезазначене робить актуальним завдання організації такого виховного середовища, де буде приєднана корекційна діяльність. Ідеться не тільки про конструювання внутрішнього виховно-освітнього середовища, а й про структурування та впорядкування відносин і зв'язків із зовнішнім середовищем. Тільки єдність і наступність виховних завдань дає змогу забезпечувати успіх виховання і корекції.

Як онтологічний механізм реалізації ідеї

авторської концептуальної моделі використовується розроблена нами модель розвитку і формування людини як особистості.

Цілісний механізм забезпечення ефективності системи корекції девіантної поведінки особистості ми розглядаємо як:

- взаємодію елементів моделі педагогічної діяльності щодо ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів;

- сукупність конкретних організаційних структур, які займаються вихованням та корекцією.

Таке логічне поєднання і визначає, на наш погляд, шляхи підвищення ефективності системи корекції девіантної поведінки особистості. До них належать:

- оптимізація елементів системи;

- удосконалення зв'язків між ними;

- підвищення ефективності керування вихованням і корекцією;

- уточнення функцій системи корекції з урахуванням психологічних механізмів.

Методологічний механізм реалізації являє собою розроблення теоретичної бази створення концептуальної моделі педагогічної діяльності щодо ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів, її наукове обґрунтування, популяризацію через проведення різноманітних наукових, науково-практичних, навчальних, навчально-методичних конференцій, семінарів, круглих столів із проблем виховання й корекції девіантної поведінки особистості, видання наукових публікацій із зазначеної проблематики, а також через проведення наукових досліджень і семінарів з питань корекції девіантної поведінки особистості.

Управлінням механізмом реалізації концептуальної моделі є діяльність з оптимізації керівництва вихованням і корекцією відповідно до ідей концепції.

Правовий механізм реалізації становить наявна нормативно-правова база освітнього середовища та локальні нормативні акти конкретного освітнього закладу.

Технологічний механізм включає технології організації та управління вихованням і корекцією. Підвищення ефективності використовуваних технологій можна здійснити шляхом:

- актуалізації частини використовуваних технологій;

- виведення із системи рутинних, трудомістких і неефективних технологій;

- впровадження ефективних сучасних технологій виховання і корекції.

Емпіричні дані про стан проблеми, що ілюструють ступінь ефективності концептуальної моделі педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів і підтверджують доцільність її інноваційного впровадження, розкриємо в подальших дослідженнях.

На підставі всього вищесказаного можна зробити такі висновки:

- система корекції девіантної поведінки особистості є невіддільним елементом усіх наявних виховних систем;

- на рівні неподільного модуля детермінуючих систем для останніх важлива функціональність системи корекції, а не її внутрішня структура;

- у системах усіх рівнів пріоритетне значення мають механізми цілепокладання, мотивації, самоорганізації.

Розгортання концептуальної авторської моделі ефективної корекції з використанням психологічних механізмів передбачається в межах усього дослідження. На її основі автор пропонує концептуальну модель педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів.

Мета концептуальної моделі – забезпечення ефективності корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів, що відповідає гіпотезі дослідження.

Така модель дає змогу:

- забезпечити загальну спрямованість виховно-корекційних заходів в освітній установі;

- повною мірою задіяти основні механізми та чинники розвитку і формування особистості;

- підвищити ефективність виховно-корекційної діяльності на всіх рівнях шляхом посилення їх мотиваційно-ціннісних компонентів;

- створити сприятливі умови для саморозвитку та самовиховання особистості.

Оскільки для держави і суспільства важливий результат виховної та освітньої діяльності – особистість, то корекційну діяльність необхідно розглядати як невіддільний

компонент цілісного навчально-виховного середовища системи будь-якого закладу освіти.

Таким чином, гуманізм корекції девіантної поведінки особистості в сучасних умовах має природно виражатися в її інтеграції в навчально-виховний процес освітнього закладу будь-якого рівня.

Інтеграція – це об'єднання частин в одне ціле. З точки зору філософії «інтеграція (від лат. integer – повний, цільний, непорушений) – процес або дія, що має своїм результатом цілісність; об'єднання, з'єднання, відновлення єдності» [5]. Цілісність виступає як феномен успішного функціонування системи.

Подібна інтеграція – це природний і своєчасний виклик часу.

Сучасним педагогам необхідно знати природу і характер відхилень, що є в учнів, особливості їх проявів, прийоми і методи девіантної поведінки.

З метою успішного розв'язання завдань, що впливають із такої інтеграції, необхідна цілеспрямована діяльність із психологічної професіоналізації педагогів освітніх установ.

Теорію і методику корекційно-виховної діяльності для конкретної освітньої установи більш ефективно здатні розробляти наукові лабораторії та окремі дослідники при закладах вищої освіти і наукових організаціях.

Як приклад подібної інтеграції в закладі освіти: організаційний компонент із структури виховної роботи може бути трансформований у реабілітаційні, психологічні, правові центри та інші необхідні структури.

Зробимо короткі **висновки** з цього дослідження:

1. Сучасна стратегія забезпечення ефективності корекційної діяльності має ґрунтуватися на її інтеграції в навчально-виховний процес (простір) закладу освіти. Це забезпечить можливість самоорганізації навчально-виховної системи на вищому рівні в соціальному середовищі, що динамічно змінюється.

2. Умови реалізації концептуальної моделі педагогічної діяльності щодо ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів потребує теоретичного осмислення та наукового розроблення. Масштабне переформатування системи можливе шляхом реорганізації та формалізації наявних елементів такої системи в найрозвиненіших закладах освіти.

3. Авторська концептуальна модель педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів як система є відкритою, має значний ресурс розвитку, наділена наслідуваністю, побудована на принципах природоспрямованості, культуропотрібності та людинопотрібності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ком'яга А.В., Головка В.М. Проблема поведінкової девіації молоді та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика*. 2022. Вип. 4. Ч. 2. С. 118–122.
2. Подимова Л.А. Стан та перспективи розвитку інноваційних процесів і національної інноваційної системи в Україні. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2012. № 4. С. 58–64.
3. Почтовий М.М. До питання необхідності формування концепції української правової політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 43–45.
4. Савусін М.П. Шляхи підвищення цілісності систем на базі загальної теорії систем. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія : наук. журнал*. 2013. № 1. С. 144–150.
5. Тарасюк Л. Цілісність особистості та інтеграція у сучасному суспільстві. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Том 1(16). С. 43–51.
6. Шейко В., Кушнарченко Н. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 5-те вид. Київ : Знання, 2006. 307 с.

REFERENCES:

1. Komiaha, A. V., & Holovko, V. M. (2022). Problema povedinkovoi devyatsii molodi ta profilaktyka devyantnoi povedinky nepovnoolitnikh [The problem of behavioural deviance of young people and prevention of deviant behaviour of minors]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. Pravova systema: teoriia i praktyka – South Ukrainian Law Journal. Legal system: theory and practice*, 4 (2), 118–122. [in Ukrainian]

2. Podymova, L. A. (2012). Stan ta perspektyvy rozvytku innovatsiinykh protsesiv i natsionalnoi innovatsiinoi systemy v Ukraini [The state and prospects of development of innovation processes and the national innovation system in Ukraine]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky – Bulletin of Chernihiv State Technological University. Series: Economic Sciences*, (4), 58–64. [in Ukrainian]
3. Pochtovyi, M. M. (2014). Do pytannia neobkhidnosti formuvannia kontseptsii ukrainskoi pravovoi polityky [To the question of the necessity of forming the concept of Ukrainian legal policy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series: Law*, 28, T. 1, 43–45. [in Ukrainian]
4. Savusin, M. P. (2013). Shliakhy pidvyshchennia tsilisnosti system na bazi zahalnoi teorii system [Ways to improve the integrity of systems based on the general theory of systems.]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia. Filosofiia : nauk. Zhurnal – Scientific cognition: methodology and technology. Philosophy: a scientific journal*, (1), 144–150. [in Ukrainian]
5. Tarasiuk, L. (2017). Tsilisnist osobystosti ta intehratsiia u suchasnomu suspilstvi [Integrity of the individual and integration in modern society]. *Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of contemporary culture*, 1(16), 43–51. [in Ukrainian]
6. Sheiko, V., & Kushnarenko, N. (2006). *Orhanizatsiia ta metodyka naukovo-doslidnytskoi diialnosti [Organisation and methodology of research activities]* : [pidruchnyk]. 307 s. [in Ukrainian]